

УДК 821.162.1.091.А.Бобковський
821.161.2

Олеся Нахлік
Львівський національний університет імені Івана Франка

РЕЦЕПТ ЗБЕРЕЖЕННЯ ОСОБИСТОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВОБОДИ ВІД ПОЛЬСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА АНДЖЕЯ БОБКОВСЬКОГО: УКРАЇНСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ВОЄННОГО ЩОДЕННИКА «ВІЙНА І СПОКІЙ»

Статтю присвячено вивченню рецепції маловідомої в Україні творчості А. Бобковського. Окрему увагу зосереджено на його ролі у переосмисленні поляками національних комплексів та стереотипів, культурних надбань і національних перспектив. Проаналізовано особливості українського прочитання поглядів польського письменника, висловлених у щоденнику «Війна і спокій», осмислено ключові інтерпретаційні аспекти у їх співвіднесенні з сучасною українською історичною та культурною ситуацією.

Ключові слова: інтерпретація, рецепція, переклад, мемуаристика, читач.

Artykuł jest poświęcony badaniu recepcji mało znanej na Ukrainie twórczości A. Bobkowskiego. Szczególna uwaga jest skupiona na jego roli w przemyśleniu przez Polaków kompleksów i stereotypów narodowych, spuścizny kulturalnej i perspektyw narodowych. Przeanalizowano osobliwości ukraińskiego odczytania poglądów polskiego pisarza, wyrażonych w dzienniku «Szkice piórkem», przemyślano kluczowe aspekty interpretacji w ich stosunku do współczesnej ukraińskiej sytuacji historycznej oraz kulturalnej.

Słowa kluczowe: interpretacja, recepcja, przekład, literatura pamiętnikarska, czytelnik.

The paper concentrates on the study of reception of A. Bobkowski's writings, little known in Ukraine. Extra attention is paid to his part in the Polish rethinking of national hang-ups and stereotypes, cultural heritage and national perspectives. The peculiarities of Ukrainian interpretation of Polish writer's views expressed in the war memoirs «Szkice piórkem» were analysed, key interpretation aspects in their relation to modern historical and cultural situation of Ukraine were conceptualized.

Keywords: interpretation, reception, translation, memoirs, the reader.

Без сумніву, Анджей Бобковський у колі співробітників журналу Є. Гедройця був найколеритнішою постаттю: «Осілий після війни у Гватемалі рішучий антикомуніст, який боявся, що «совети» захоплять Європу, він був, водночас, письменником, наділеним чудовою спостережливістю, чутливою до деталей. Володів здібністю точного, хоча й не завжди тактовного, судження — однак, саме ця риса зробила з нього ідеального співробітника Гедройця» [10, с. 100], — описував постать А. Бобковського польський літературознавець Лешек Шаруга. Проте найбільше, видається, у цьому письменнику Редактора захоплювала дистанція щодо польської та європейської проблематики, свобода від націоналістичних обтяжень. Саме в листі до нього 1949 року, ще задовго до формулювання такої позиції на шпальтах «Культури», Є. Гедройць висловлював своє бачення польсько-українських стосунків, котре базувалося на підтримці прагнень українців до державної незалежності, й водночас розуміння

наслідків таких своїх поглядів, які, безумовно, вплинуть на стосунки поміж ним та земляками: «Я просто хочу почати порушувати питання, яких усі бояться, наприклад: федерація з Литвою. А що з Вільном, з Україною, як усе це узгодити з ризьким трактатом? Чи ризький трактат належить до категорії святощів, чи, можливо, нам треба спокійно подискутувати про сенс цього кордону. <...> Цього вистарчить, щоби мене зненавиділи всі земляки, на жаль, боюся, не лише на еміграції. Але хтось же мусить це зробити?» [21, с. 76], — писав він до А. Бобковського. Згодом саме в листах до Бобковського Єжи Гедройц також обговорював важливість видання антології української літератури періоду національного відродження 20-х років ХХ ст., що її укладав Ю. Лавріненко.

Змістовим наповненням щоденника «Війна і спокій» стали роздуми А. Бобковського над ситуацією в Польщі та Європі періоду Другої світової війни. В Україні щоденник «Війна і спокій» із післямовою Юзефа Чапського, першодрук котрої з'явився у 1961 році в «Культурі», вийшов у 2007 році, ставши першою і єдиною публікацією творчості А. Бобковського українською мовою [1]. Щоправда, роком раніше деякі фрагменти твору були також опубліковані у часопису «Потяг 76. Спецрейс до Польщі». Післямова Ю. Чапського — не лише блискучий аналіз творчості й особистості А. Бобковського, а й інтимні, дружні спогади про нього. За словами Чапського, «Людина завжди заступала мені письменника, бо Анджей не був «чистим» письменником, не любив «чистих інтелектуалів...» [1, с. 614]. Водночас вона слугує українському читачеві надзвичайно важливим супровідним текстом до перекладу, допомагаючи ґрунтовніше інтерпретувати як сам щоденник, так і усю творчість Борковського загалом. Під час аналізу рецепції польських письменників в Україні майже завжди спостерігаємо наявність передмов польських літературознавців у виданнях тих творів, які публікуються вперше. Вочевидь, за умов практично цілковитої відсутності наукових розвідок українських дослідників, такі перед/післямови виконують роль суттєвого доповнення до «українського образу» польських авторів.

Саме «Війну і спокій» вважають найкращим твором у доробку письменника, а також одним із найвидатніших текстів такого жанру в усій польській літературі [детальніше: 29]. У пізніших розмовах Редактор вказував, що публікацію «Культурою» щоденника А. Бобковського вважає однією з найважливіших, оскільки це книга написана автором під впливом воєнних подій, у ній правдиво оцінено політичну ситуацію після програної війни. Попри таку високу оцінку творчості цього письменника, про А. Бобковського говорять як про «великого відсутнього» польської літератури. Публіцист Тадеуш Жульцьський, автор єдиного вміщеного у пресі часів ПНР довшого тексту про письменника, окреслював кількість читачів Бобковського як мізерну [детальніше: 30]. Попри це, з 60-х років ХХ ст. тексти автора «Війни і спокою» поступово здобували щораз більше реципієнтів, а він сам ставав для середовища інтелектуалів, за словами Павела Хілле, «справжнім одкровенням, есенцією чудового письменства, в котрому блискуча інтелігентність і прекрасний стиль творять неповторну цілісність» [18]. Авторка однієї з перекладених українською рецензій на «Війну і спокій» пояснювала настільки слабку обізнаність польських читачів із творчістю письменника цілковитим його усуненням з літературного процесу часів ПНР і надто слабкими спробами його повернення в літературу незалежної Польщі [4]. Одним з останніх і найґрунтовніших наукових досліджень, присвячених творчості Бобковського є ко-

лективна праця, видана 2011 року [12, с. 224]. Автори ж нечисленних літературознавчих розвідок вивчають окремі аспекти творчості польського письменника [26; 19].

«Хто простежить, — риторично запитував Чапський, — розвиток його думки від шляхетного чоловічого анархізму поляка, якому збридився і польський сентименталізм, і польське саморозпинання, і обсесія польськості і тільки польськості — аж до останніх значно зріліших думок і міркувань? Хто продумає ту боротьбу із «спорохнявими ідеологіями», боротьбу за «людину із крові й кістки», людину цілісну, вільну, свобода якої не була би ні прикриттям злоти, ані порожнім лозунгом?» [1, с. 619]**. Водночас майбутнім дослідникам творчості Бобковського доцільно знати й деякі перестороги Ю. Чапського, котрий слушно вказував, що з творів достатньо вивирвати кілька цитат без контексту і з цього польського письменника можна зробити як затятого націоналіста, напівфашиста, так і ворога будь-якого тоталітаризму. Звернімо увагу на слушність міркувань Ю. Чапського, адже попри те, що щоденник Борковського вийшов у Парижі вже більш як 50 років тому, довкола питання «Був чи не був Анджей Бобковський шовіністом?» досі точаться гострі дискусії. Важливе уточнення до цієї проблеми запропонував Юрко Прохасько, переконливо наголошуючи, що, інтерпретуючи Бобковського та його книгу, слід говорити про «літературну некоректність» і саме у цьому полягає його правдива велич.

До публікації фрагментів «Війни і спокою» у «Потязі 76» було додано есе Анджея Стасюка «Наша конкіста». Саме його вважаємо важливим впровадженням до майже невідомої українському читачеві творчості А. Бобковського. Текст А. Стасюка стосувався не лише «Війни і спокою», а й «Coco de Oro» — тексту, написаного у Гватемалі й виданого стараннями Єжи Гедройця вже після смерті його автора. Зазначимо, що українського перекладу «Coco de Oro» немає й досі. Порівнюючи світоглядні позиції А. Бобковського з іншими видатними інтелектуалами-емігрантами, А. Стасюк простежив суттєві відмінності у їхніх баченнях Європи. На його погляд, у А. Бобковського не знайдемо слідів болю, туги чи невдоволеності: ««Колиска культури і концентраційних таборів», без надмірного опору згвалтована фашизмом, яка дрижить від страху перед більшовиками, яка кокетливо зиркає в бік комунізму — такою він

* Вказані у фрагменті проблеми докладно проаналізовано в сучасному польському літературознавстві, зокрема у працях [14; 15; 19]. Тактику вихоплення окремих фрагментів з ідеологічною метою вдало використовувала радянська пропаганда. Зокрема, це добре видно у виступі польського віце-прем'єра Циранкевича на урочистому зібранні 1953 року. Урядовець, цитуючи Гомбровича, переконував: «На сторінках паризької «Культури», цього осередку емігрантської ренегатськи-космополітичної думки, ми прочитали нещодавно ось які патякання на тему великих геніїв польської національної культури: «... — Генії? До холери з тими геніями! Чи мене обходить Міцкевич?» Або ще: « — Милуючись своєю культурою, ми оголюємо власний примітивізм...» Автор цих слів, один із тих еміграційних «тимчасових поляків», із запалом підхоплює аргументи німецьких шовіністів...». Це уривки «Щоденника», які в цитуванні без скорочень звучать так: «Колись довелося мені брати участь в одному з тих зібрань, присвячених польському взаємозміцненню духу, де, проспівавши «Роту» й протанцювавши краков'яка, всі перейшли до вислуховування промовця, який прославляв націю, позаяк «ми зробили Шопена», позаяк «ми маємо Скловдовську-Кюрі», Вавель, Словацького, Міцкевича, крім того, ми були форпостом християнства, а Конституція 3 Травня була дуже прогресивна... Він пояснював собі й присутнім, що ми — велика нація, і це хоча й не збуджувало, можливо, ентузіазму аудиторії (цей ритуал був їй давно відомий), але сприймалося із задоволенням, бо виконувався патріотичний обов'язок. Та я відчував у цьому ритуалі щось пекельне, ця національна меса ставала для мене чимось сатанинськи-знущальним й злісно-гротесковим. Адже, підносячи Міцкевича, вони принижували себе, а вихваляючи Шопена, показували лише те, що не досі до Шопена. Милуючись своєю культурою, оголювали власний примітивізм. Генії! До холери з тими геніями! Мені хотілося сказати зібранню: — Чи мене обходить Міцкевич? Ви для мене важливіші від Міцкевича. І ні я, ні хтось інший не судитиме» [5, с. 83].

бачив її під час восьмирічного перебування в Парижі, а гватемальське віддалення надало цьому погляді ще більшої гостроти» [8, с. 200–201]. Підтвердженням висновку А. Стасюка може слугувати фрагмент із «Сосо де Оро», в якому Бобковський з гіркотою писав: «Європеєць перетворюється на барана, втрачає всі ті риси, які колись визначали його вищість: підприємливість, потяг до зваженого ризику, здатність мати власне судження, розважливий непослух. Прямо навпаки: він став слухняним перед Державою і чужим для Держав» [8, с. 201]. Проте найважливішим для А. Стасюка, тим, на що він звернув особливу увагу, була конкретна й прагматична форма незгоди А. Бобковського з «польською долею», котра з точністю алгебраїчного рівняння сформульована в останніх рядках щоденника «Війна і спокій»: «Анджей Бобковський не мав жодних ілюзій щодо Польщі. Вона (Польща. — уточнення О. Н.) мусила тільки повторювати свою стару роль у змінюваних декораціях історії. Геройська, роздerta і безглузда, завжди наново, завжди від початку вона мусила повторювати своє минуле. Шкода часу і атласу — так він міг би сказати. Нема сенсу реформувати нездатне до реформування...» [8, с. 203].

Прикметно, що пізніше ці ж думки загострила у своїй розлогій рецензії на твір польська дослідниця Анна Вилегала, звертаючи, зокрема, увагу на опис А. Бобковським війни, котрий не є «польським описом війни, до якого ми всі звикли — зі смертю на тлі, облавами, таборами, ницістю і героїзмом» [4, с. 306]. Об'єктом його різкої критики стає «польське національне здерев'яніння, короткозора польська закоханість у свою виняткову долю і виняткове страждання, когутячий, шароварний патріотизм: <...> «Замість бути *homo sapiens*, належимо до раси *homo polacus*, до раси одурманеної вітчизною, до кретинів хворобливого патріотизму і націоналізму» [4, с. 308–309]. Ще однією важливою проблемою щоденника, котра потрапила в поле зору рецензентки, став внутрішній протест Бобковського супроти внутрішньої ущербності й лицемірства польської культури, яка безапеляційно приймаючи іноземні взірці й виховуючи у молоді культ великої французької літератури, водночас алергічно реагує на спроби створення на польському ґрунті універсальної культури, не зануреної в одвічні польські проблеми. Трагування А. Бобковським Франції докладно висвітлено в праці Клари Якль [19].

Чимало сторінок щоденника присвячено критиці французького сприйняття нової комуністичної ідеології, захвату Росією та Сталінін [13, с. 43]. Слід зазначити, що Бобковський, як і Мілош, гостро критикував сліпе захоплення Заходу Росією, вперте небажання розуміти загрози, що їх несе комуністичний лад. За доречним спостереженням того-таки Ю. Чапського, «Антикомунізм Бобковського послідовний і забарвлений пристрастю. За паризьких часів він безупинно порівнює його із зненавидженим гітлеризмом, уже тоді демаскує ілюзії й оптимізм щодо мирної еволюції комунізму після війни» [1, с. 618]. Зрештою, сам письменник у листі до Є. Гедройця так пояснював свою антикомуністичну позицію: «Припертий до стіни, я вмію витягнути з себе лише «так» або «ні» — решта це діалектика й брехня. <...> І тому усякі фашизми й нацизми зрештою не були настільки потворними, як комунізм, бо не руйнували внутрішнього шару» [21, с. 120]. Проте лише пасткою для вільної людини був для нього й соціалізм, «який у разі перемоги може виховати тільки слухняних чиновників, людей, не здатних на ризик, готових лише говорити про свободу» [1, с. 618]. Цікаво, що подібно критикував час «хрущовської відлиги» В. Гомбрович в обраних до друку українською на початку 90-х років ХХ ст. фрагментах «Щоденника»: «Свобода

з дозволу, ліцензія на умовну свободу — що це таке? Ні риба, ні м'ясо. Для автентичності польського життя це навіть гірше, ніж стопроцентне ярмо — воно принаймні не бреше. <...> А випускання душі на умовну свободу за умови, що вона двічі на тиждень повинна реєструватися в найближчій контрольній дільниці, — це буде лише катушуванням різкої, але рятівної межі, яка раніш віддаляла ув'язнену правду від вільної брехні» [6, с. 83].

Відзначимо, що потенційною небезпекою для Бобковського був не стільки комунізм, який як будь-яка ідеологія недовговічний, а сама Росія, адже у комунізмі він бачив одне з її втілень, чергове виявлення її агресивної сутності: «У страху Бобковського перед Росією є щось метафізичного, інстинктивного розуміння людини Центральної Європи, що з російських ідей у його частині світу ніколи нічого доброго не виникало» [4, с. 310], — вказувала А. Вилегала. Цікаво, що подібні тематичні «центри тяжіння» в інтерпретації «Війни і спокою» були характерні для рецензії українського автора Олександра Бойченка. Аналізуючи ті факти особистої біографії А. Бобковського, які сформували його як особистість і письменника (батьки, виїзд до Франції, згодом до Гватемали, співпраця з паризькою «Культурою»), О. Бойченко, як і А. Вилегала, звертав увагу на неприхильне ставлення польського письменника до Росії, припускаючи, що, ймовірно, саме нелюбов до автора «Війни і миру» змусила польського письменника змінити спочатку заплановану назву твору як «Війна і спокій» на «Шкіци пером». Натомість варіант назви в українському перекладі як «Війна і спокій» український інтелектуал оцінив позитивно, вказуючи на відсутність в українського читача достатніх знань із польського літературного процесу, щоби провести альянзи зі «Szkicami węglem» Г. Сенкевича. Натомість асоціації з твором російського класика, що входить до обов'язкової шкільної програми зі світової літератури, може провести чи не кожен українець [3, с. 329].

У текстах-реакціях на вихід «Війни і спокою» українські реципієнти майже одностайно наголошували на ще одній проблемі — проблемі свободи в інтерпретації А. Бобковського. Зокрема, навівши фрагмент листування А. Бобковського з Я. Івашкевичем, в якому він порівнює себе з птахом на гербі Гватемали, що обов'язково здихає після кількох днів ув'язнення у клітці, той-таки О. Бойченко акцентував: «... передумовою всього іншого і найвищою життєвою цінністю Бобковський вважав індивідуальну свободу», саме людина, яка «свідома своєї індивідуальної свободи, свого права хоч би й здохнути з голоду внаслідок власного вільного вибору, становить в очах Бобковського єдину нефіктивну цінність» [9]. Для Остапа Сливинського ж свобода Бобковського — це насамперед відсутність страху перед безповоротністю, а сам письменник — це «дітвак, який обертається спиною до минулого, до цього паперового будинку, де живуть старі люди; він хоче бути ТУТ, відчувати на обличчі вітер і складати з крихітних деталей машини, що мають його осідлати; він практичний футурист, який знає, що жити — жити насправді — означає щоразу будувати все наново, вирощувати дерева з нічого» [7]. Для обох українських інтелектуалів ключовим в інтерпретації творчості А. Бобковського став «маніфест безмежної свободи», той, котрий спричинив виїзд письменника до далекої Гватемали, розчарування спершу в Польщі, згодом у Франції й цілій Європі, де Бобковський «дедалі виразніше відчуває нестерпний для нього сморід «російського духу». Якщо ця навала (байдуже, фізична чи «лише» ідеологічна) людиноподібних термітів, рабів генералісимуса Сталіна має називатися визволенням Європи, то бувай здорова Європо! — вигукує він, і, як ми

вже знаємо, назавжди виїжджає до Гватемали...» [3, с. 331]. Цей вчинок, за влучним спостереженням А. Стасюка, був єдиним способом вціліти — дослівно і метафорично, оскільки далекий світ іншого материка став для Анджея Бобковського «не лише категорією простору, а й категорією часу: був майбутнім» [8, с. 203]. Такий самий висновок зробила Йоанна Подольська, польська дослідниця, «першовідкривач» й популяризатор творчості Бобковського у Польщі, переконуючи, що для Бобковського, як сам він зрештою неодноразово вказував у своїх творах та листах, віїзд із Європи, безперечно, означав єдину можливість залишитися вільним [23]. Для повноти розуміння складного внутрішнього вибору письменника особливо важливими є слова Є. Гедройця, котрий переконував: «Бобковський був до глибини душі європейцем, Був просякнутий любов'ю до Європи, до європейської культури. Любив усе, що Європу створило. Але під час війни, а особливо в перші повоєнні роки, він втратив віру в Європу. Вважав, що тут запанує комунізм, що ця культура перестане існувати <...>. Хотів звідти втекти, щоб парадоксально взяти зі собою європейські вартості, в які вірив і які хотів врятувати на межі світу» [24]. Цікаво, що згодом, описуючи своє перебування у Гватемалі й сприйняття цієї країни, що коливалося від захоплення до гострої критики сліпого культу Радянського Союзу, А. Бобковський мріяв «про якогось гватемальського Гомбровича, котрий розштовхав би ту сказано наївну повагу, яка засліплює цей народ і не дає йому глянути на себе без патосу і втрати пропорцій, що впливає з цього патосу» [1, с. 617]. Водночас, як вказував А. Ф'ют, польський письменник сподівався, що власне в латиноамериканцях «збереглися і не були вбиті плідні бактерії анархізму та індивідуалізму. Тобто, що саме цей континент — досить парадоксально — завдяки своїй ізольованості й відставанню, мав би бути шансом для нашої цивілізації, бо зберіг ті цінності, які Західна Європа втратила» [15, с. 40]. Прикметно, що чимало польських літературознавців порівнюють світоглядні позиції А. Бобковського і В. Гомбровича, до прикладу Роман Зіманд, Тадеуш Яструнь [29; 20]. Натомість кардинально іншу позицію в оцінці щоденників двох польських письменників зайняв Анджей Горубала. У статті «Marzenie o chuliganie» (1999) він критично оцінював усю творчість Бобковського, називаючи його «автором одного чудового твору» і вказуючи на присутню в польській культурі ідеалізацію як самої постаті письменника, так і його творчого спадку: «...Бобковський — це трохи вигаданий письменник. Це письменник, якого читаємо крізь призму наших мрій і прагнень. Адже хтось такий, як він, ну може трішки кращий, трішки талановитіший, повинен народитись, повинен надати тон польській літературі, повинен її збавити» [17]. Водночас А. Горубала вказував на різні позиції А. Бобковського та Є. Гедройця щодо польських постсталіністів і проблеми ревізйонізму, зокрема «Поневоленого розуму» Ч. Мілоша чи творчості Р. Брандиса. Як і Герлінг-Ґрудзінський, Бобковський гостро виступав проти літератури, що займається самовиправданням.

А. Бобковський став вільним космополяком. Поняття «космополяк» охоплювало для нього космополітизм і патріотизм водночас, абсолютну відкритість на світ, а не обмеження себе в рамках власної національності, з повсякчасним її утвердженням. «Космополяк» мав бути для Бобковського таким поляком, який є одночасно громадянином усього світу, що може позбутися своїх культурних обтяжень, котрий був би визволений зі своєї національної мартирології, не обтяжений міфами польськості, комплексами поразки і боротьби за батьківщину. Для якого віїзд із Польщі не означав би зраду. Саме тому, мабуть, складними були його стосунки з польською емігра-

цією, а згодом — повернення й осмислення творчості на батьківщині, де він зовсім не підходив до польського патріотичного канону, адже «Замість того, щоб у 1939 р. повернутись у країну і, ймовірно за все, там померти, залишився у Франції і безжурно роз'їжджав ровером мальовничим французьким півднем. Згодом, замість того, щоб засохнути від журби за Польщею, зачитувався французькою літературою <...> і критикував як міг свою принижену батьківщину. Замість того, щоб після 1945 року брати участь у важливих емігрантських дебатах про причини поразки і висилати до рідного краю підпільну літературу, закрив свою скромну справу і виїхав до теплих країв» [4, с. 311–312].

Чим же «Війна і спокій» може бути цікавою українському читачеві? За словами редактора книги Наталки Римської, «це не лише текст про події Другої світової війни, це текст, який актуальний завжди, бо Бобковський шукає людину у будь-якій ситуації, навіть тоді, коли духовні, естетичні, національні цінності втрачені. На думку ж польського літературознавця Яна Зелінського, у щоденнику Бобковського «одні знайдуть маніфест безмежної свободи, інші — аналіз тоталітаризму. Одних захоплять мало не містичні піднесення і стани пантеїстичного екстазу, іншим сподобається дещо безцеремонний гумор і гострий язик. Одні будуть шукати пейзажі Південної Франції, інші — нотаток з прочитаних книжок, рецензій на кінофільми та театральні вистави. Одні сприймуть цю книжку як великий любовний лист, інші — як великий політичний трактат» [3, с. 329]. Як і Я. Зелінський, чимало польських дослідників акцентували на величезній амплітуді коливань емоцій у щоденнику, зокрема, Тимон Терлецький називав твір динамічним, юнацьким, іноді відкрито агресивним [28].

Поява перекладу «Війна і спокій» А. Бобковського стала важливим доповненням до української рецепції мемуаристики польських авторів ХХ століття, зокрема, зважаючи на ідейно-тематичну близькість до «Щоденника» В. Гомбровича. Попри нечисленність відгуків чи текстів, присвячених постаті А. Бобковського, усіх їх об'єднує акцентування на гострій критиці письменником комунізму та захоплення західних інтелектуалів комуністичними ідеями, на спротиві А. Бобковського до будь-яких форм націоналізму та польських комплексів поразки, месіанізму і повсякчасне декларування особистої свободи індивідуума як найвищої цінності.

Як свідчить здійснений аналіз, чи не найсильніший резонанс в Україні отримують ті письменники, які спробували здійснити переоцінку культурної традиції й були здатні подивитися на власну національну культуру з відстані, яку фізично уможливила еміграція, а відповідно — особливий тип світогляду, сформований завдяки багатьом культурам. Ч. Мілош, В. Гомбрович, А. Бобковський поступово стають присутніми в свідомості багатьох українців, творців сучасної української культури, котрі у своїх текстах незмінно наголошують на важливості здійснення подібних процесів в Україні: деконструкції культурного канону, традиції, переоцінці власного історичного минулого, що були викривлені у ідеологічних інтерпретаціях радянських часів. Чи зможемо ми віднайти оту відстань, що уможливить новий погляд на складну, в багатьох моментах «замовчувану», історію українців та української культури, що дозволить позбутися зайвого пафосу в оцінці історичних персоналій чи подій і водночас не дасть скотитися до бездумного критиканства і відкидання спадку минулого, без якого неможливо творити майбутнє? Вочевидь, це питання залишається й далі відкритим, проте однозначно варто говорити про крок наближення до цієї мети, який допомагає зробити читання й аналіз такої літератури, письменників, які стимулюють

до роздумів, ставлять спершу питання, а згодом — три крапки для кожного, хто шукає єдино можливу відповідь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобковський А. «Війна і спокій» / Анджей Бобковський. — Пер. О. Герасима. — Київ : Критика, 2007. — 630 с.
2. Бобковський А. *Soco de Oro* / Анджей Бобковський // Потяг 76. Спецрейс до Польщі. — Чернівці, 2006.
3. Бойченко О. Євангеліє від космополяка / Олександр Бойченко // Дух і Літера. — 2010. — № 22.
4. Вилегала А. Воєнний щоденник Бобковського / Анна Вилегала // Дух і Літера. — 2008. — № 20.
5. Гомбрович В. Щоденник (уривки) / Вітольд Гомбрович // Всесвіт. — 1992. — № 10.
6. Гомбрович В. Щоденник [Текст]. У 3 т. — Т. 3. 1961–1969 / В. Гомбрович; пер. з пол. Р. Харчук. — К. : Основи, 1999. — 365 с.
7. Сливинський О. Бобковський [Електронний ресурс] / Остап Сливинський. — Режим доступу до статті : <http://bogus-zolai.livejournal.com/18333.html>.
8. Стасюк А. Наша конкіста / Анджей Стасюк // Потяг 76. Спецрейс до Польщі. — Чернівці. — 2006.
9. Хуліган свободи [Електронний ресурс] // Молодий Буковинець. — 21.07.2007. — Режим доступу до статті : <http://molbuk.ua/2062-khulgan-svobodi.html>.
10. Шаруга Л. Коло паризької «Культури» / Лешек Шаруга // Нова Польща. Спеціальний український номер. — 2005. — С. 96–101.
11. Branach Z. Andrzej Bobkowski — Kronikarz klęski Europy / Zbigniew Branach // *Nasz Dziennik*. — 25/26.06.2011.
12. Buntownik, cyklista, kosmopolak. O Andrzej Bobkowskim i jego twórczości. — Pod red. Jarosław Klejnocki, Andrzej St. Kowalczyk. — Warszawa : Biblioteka Więzi, 2011. — 224 s.
13. Ćwikliński K. Znani i nieobecni. Studia i szkice o Andrzej Bobkowskim i innych pisarzach emigracyjnych / Krzysztof Ćwikliński. — Toruń : Wydawnictwo Naukowe UMK, 2011. — 269 s.
14. Dybciak K. Sztuka bycia wolnym / Krzysztof Dybciak // *Tygodnik Solidarność*. — 1996. — № 23.
15. Fiut A. Pytanie o tożsamość / Aleksander Fiut. — Kraków : Universitas, 1995. — 203 s.
16. Grabowski A. Polak mały albo hipereuropejczyk / Andrzej Grabowski // *Znak*. — 1997. — № 3.
17. Horubała A. Marzenie o chuliganie [Електронний ресурс] / Andrzej Horubała. — Режим доступу до статті : <http://www.andrzej-bobkowski.pl/pisali-o-nim/marzenie-o-chuliganie,aid,58>.
18. Huelle P. Punkt równowagi [Електронний ресурс] / Pawel Huelle. — Режим доступу до статті : <http://andrzej-bobkowski.pl/pisali-o-nim/punkt-rownowagi,aid,56>.
19. Jackl K. Obraz Francji i Francuzów w dzienniku Andrzeja Bobkowskiego «Szkice piórkem» [Електронний ресурс] / Klara Jackl. — Режим доступу до статті : <http://andrzej-bobkowski.pl/pisali-o-nim/obraz-francji-i-francuzow-w-dzienniku-andrzeja-bobkowskiego,aid,142>.
20. Jastrun T. Piórkem i dłutem / Tomasz Jastrun // *Rzeczpospolita*. — 1997. — № 293.
21. Jerzy Giedroyc — Andrzej Bobkowski. Listy 1946–1961 / Wybrał, opracował i wstępem opatrzył Jan Zieliński. — Warszawa : Czytelnik, 1997. — 728 s.
22. Kopczyk M. Refleksja nad kulturą w pisarstwie Andrzeja Bobkowskiego: Arkadia i apokalipsa / Michał Kopczyk. — Katowice; Warszawa : Śląsk, 2003. — 165 s.

-
-
23. Podolska J. Pożeganie z Europą / Joanna Podolska // *Gazeta Wyborcza*. — 26 czerwca 1998 r.
 24. Podolska J. Rozmowa z Jerzym Giedroyciem. [Електронний ресурс] / Joanna Podolska. — Режим доступу до статті : <http://www.andrzej-bobkowski.pl/pisali-o-nim/rozmowa--z-jerzym-giedroyciem,aid,89>.
 25. Stabro S. Europa odrzucona / Stanisław Stabro // *Twórczość*. — 1991. — № 9.
 26. Stabro S. Obraz Polski w korespondencji Andrzeja Bobkowskiego z Jerzym Giedroyciem 1946–1961 / Stanisław Stabro // *Od Emila Zegadłowicza do Andrzeja Bobkowskiego: o prozie polskiej XX wieku* / Stanisław Stabro. — Kraków : Universitas, 2002. — S. 231–261.
 27. Stabro S. «Polska usiadła nam na mózgach». O Andrzeju Bobkowskim / Stanisław Stabro // *Odra*. — 1991. — № 1.
 28. Terlecki T. Andrzej Bobkowski / Tymon Terlecki // *Wiadomości*. — 1962. — № 32/33.
 29. Zimand R. Wojna i spokój / Roman Zimand // *Bobkowski A. Szkice piórkiem* / Andrzej Bobkowski. — Warszawa : Wydawnictwo CiS, 2010. — 559 s.
 30. Żółcioski T. Kosmopolak w Gwatemali (Szkic do portretu) / Tadeusz J. Żółcioski // *Więź*. — 1963. — № 7–8.